

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse herberg (1450-1800)

Hell, M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hell, M. (2017). De Amsterdamse herberg (1450-1800): Geestrijk centrum van het openbare leven.

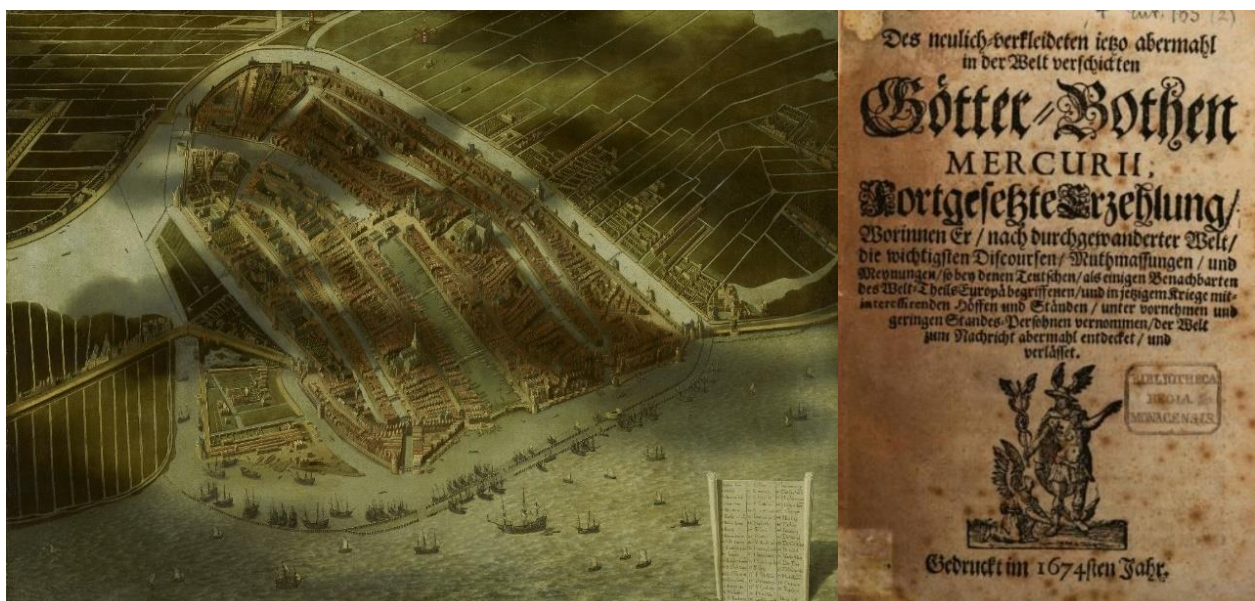
General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Inleiding

Afb. 1 Amsterdam in vogelvlucht (rond 1538), 1652-1660, J. Christiaensz Micker (Amsterdam Museum).

Afb. 2 Omslag van *Götter-Both Mercurius*, 1674.

In de winter van 1674 bereikt de vliegende reporter Mercurius uit Neurenberg het Hollandse luchtruim. Zodra de herkenbare halvemaanvorm van de grachtengordel en het scheepsrijk IJ aan de horizon opdoemen, koerst hij naar het drukke havenkwartier. Eenmaal veilig geland staat een nieuwsgierige menigte Mercurius op te wachten. Vanwege zijn onaangepaste kleding dreigen de omstanders hem aan te vallen en ternauwernood vindt de vliegende vreemdeling een veilig heenkomen, in herberg het *Grote Wijnvat*. Hier ontmoet hij twee 'junge Dirnen', die hem trakteren op wijn en amandelen. Hij kleedt zich snel om als handelsagent en neemt een sleepkoets naar de *Koning van Zweden*, een respectabele herberg volgens zijn reisgids. Daar wordt de Duitse verslaggever hoffelijk ontvangen en begeleid naar een fraaie kamer, waar hij zich warmt aan het haardvuur. Beneden in de eetzaal nodigt een stel heren – een Zeeuw, twee Friezen en twee Hollanders – hem uit aan hun tafel. Het gesprek gaat al gauw over de oorlog met Frankrijk, Engeland en de Duitse vorstendommen. Mercurius legt zijn oor te luister en verneemt de laatste nieuwtjes over een vredesvoorstel van de Engelse koning. Na uitvoerige discussies hierover vertrekken zijn tafelgenoten. Onder begeleiding van zijn waard bezoekt Mercurius nu de handelsbeurs, waar een opgewonden stemming heerst vanwege het vredesaanbod. Met een berg aan notities op zak vliegt de reporter naar zijn volgende bestemming: het regeringscentrum in Den Haag.

Met dit relaas opende in februari 1674 de rubriek 'berichten uit Holland' in de eerste editie van *Der verkleidete Götter-Both Mercurius*, een politiek tijdschrift uit Neurenberg (afb. 2).¹ Het avontuur van de vliegende verslaggever was fictief: een voor het lezerspubliek aantrekkelijke verpakking van de politieke nieuwsfeiten uit Holland. De genoemde herbergen waren niet verzonnen. De *Koning van Zweden* stond in de Warmoesstraat (huidig nr. 46) en het *Grote Wijnvat* op de Oudezijds Achterburgwal (nr. 1). Beide drinkhuizen genoten grote faam onder reizigers, het laatstgenoemde vooral vanwege het manshoge wijnvat waarin de gelagkamer was gevestigd; duizenden bezoekers kerfden hun merktekens in het hout.

¹ *Der verkleidete Götter-Both Mercurius* (februari 1674) 1-8; Weber, *Mercurius*, 44, 53; Kümin, *Drinking matters*, 127.

Funcities

Het verslag van Mercurius geeft een indicatie van het brede scala aan functies van de stedelijke herberg in de vroegmoderne periode. Ten eerste bood deze een warm, droog en veilig² onderkomen aan vreemdelingen en stedelingen, die er verder konden eten, drinken en dikwijls ook slapen. Zo vond Mercurius een veilig heenkomen in een herberg, waar hij vervolgens zijn honger stilde en dorst leste. Daarnaast dienden herbergen als ontmoetingscentra. Eerst liep Mercurius twee gediensstige vrouwen tegen het lijf en daarna tafelde hij met een groep welingelichte heren. Uiteenlopende sociale netwerken ontmoetten elkaar in vroegmoderne drinkhuizen. Het onderlinge contact en de bijbehorende alcoholconsumptie konden leiden tot twist en vechtpartijen, maar evengoed tot het bijleggen van conflicten en het sluiten van zakelijke overeenkomsten, tot het verstrekken van opdrachten en dienstverbanden voor kunstenaars, schippers en knechten of tot het afspreken van betaalde seks. Het contact leidde ook tot de uitwisseling van (nieuws)berichten, geruchten en gedachten: herbergen waren de ‘communicatiecentra’³ van de vroegmoderne tijd. Zo hoorde Mercurius van zijn disgenoten over de politieke machtsverhoudingen in Europa. Omgekeerd vernamen Amsterdammers er de laatste internationale nieuwtjes van buitenlandse bezoekers en van varenslieden die berichten en brieven uit verre streken meebrachten. Pamfletten werden hardop voorgelezen of overgeschreven en doorgegeven aan andere aanwezigen in de gelagkamer. In het verlengde van deze communicatiefunctie boden herbergen een podium voor politieke activiteit. Dissidente of juist gezagsgetrouwe groepen verspreidden hun ideeën en smeedden hun plannen in drinkhuizen. Een laatste functie van de herbergen was van economische aard. Strategisch gelegen veerhuizen en herbergen op wagenpleinen waren steunpunten in het regionale transportnetwerk, terwijl een andere groep drinkhuizen functioneerde als veilinghuis en vergaderplaats voor de leden van beroepsverenigingen. Kooplieden konden bij waarden terecht voor financiële diensten, het regelen van transport en het opslaan van goederen.

Vanwege deze vier maatschappelijke functies⁴ – het laven en logeren van gasten en als centrum van sociale, politieke en zakelijke activiteiten – waren Amsterdamse herbergen in de vroegmoderne tijd onmisbaar voor bevolking en bezoekers. In dit proefschrift gaat het om de invulling van die functies en de dienstverlenende rol van de uitbaters tussen 1450 en 1800. In deze lange periode (350 jaar) kreeg het herbergpubliek gaandeweg andere noden en behoeften, waarop de waarden moesten inspelen. Het herbergwezen was gevoelig voor modegrillen, maar kan omgekeerd ook fungeren als ‘barometer’ voor bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Daarnaast hadden de drinkhuizen hun eigen sociaaleconomische betekenis binnen de stedelijke samenleving. De waard met zijn gezin, personeelsleden en leveranciers leefden van de inkomsten terwijl de stad en de hogere overheid deels afhankelijk waren van de belastingen over de in de herberg genoten dranken. Het stedelijke drinkhuis was een commercieel bedrijf, met essentiële taken in de samenleving. Gevoed door contemporaine kluchten en genreschilderijen overheerst echter een eenzijdig beeld van benevelde bezoekers, feestmaaltijden, zakkenrollerij, doodslagen en andere excessen. Door de meervoudige functies en de bedrijfsvoering van de Amsterdamse drinkhuizen in kaart te brengen en te volgen in de tijd, ontstaat er een realistischer beeld van de herberg als centrum van het openbare leven in de vroegmoderne periode.

---

² Over de ‘Gasthausfriede’, zie: Peyer, *Gastfreundschaft*, xii.

³ Kümin, ‘Kommunikationszentren’, 91-105.

⁴ Kümin (*Drinking matters*, 85, 115) ziet twee kernfuncties van het publieke drinkhuis: het leveren van voedsel, drinken en onderdak (*subsistence*) en een breed geïnterpreteerde communicatiefunctie. Van Bouchaute (‘Grenzeloos drinken’, 14-15) onderscheidt vijf functies: naast de primaire functie (voedsel, drinken en onderdak) en de sociale, economische en communicatieve functie speelde de herberg een rol in het culturele leven van spelen, dansen en feesten (ontspanningscentrum). Everitt (‘Urban inn’, 104-120) houdt het voor vroegmoderne Engelse steden op economische, politieke en sociale en culturele functies, en Hermesdorf (*Herberg*, 284) wijst op de herberg als plaats van ontmoeting tussen poorters en vreemdelingen, als officieel centrum van ontvangst, als ‘ministerie van voorlichting’ en als ‘krant met het nieuws van de dag’. Burke (*Volkscultuur*, 109) ziet de herberg als ‘centrum van de volkscultuur’. Volgens Tlusty (*Bacchus*, 159-167) boden de Augsburgse herbergen naast voedsel, drinken en onderdak voor een publieke ruimte (*tavern space*) waarin informatie werd verstrekt en het sociale en economische leven plaatsvond.

Nachtverblijf

Centraal begrip in deze studie is het herbergwezen, waartoe alle drinkhuizen behoorden. Etymologisch is het woord ‘herberg’ een samenstelling van ‘heer’ (leger) en ‘berg’, afgeleid van bergen (schutten). De betekenis van ‘veilig soldatenkwartier’ kreeg in de middeleeuwen een algemenere duiding als ‘nachtverblijf’, maar werd vanaf de vijftiende eeuw gebruikt voor huizen waar spijs en drank te krijgen waren, eventueel met overnachtingsmogelijkheid. In de vroegmoderne periode bleven herbergen verwijzen naar drinkhuizen met en zonder nachtverblijf.⁵ In 1802 geeft lexicograaf Petrus Weiland eenzelfde brede interpretatie: herberg is de ‘naam van eene huisvesting voor Reizigers, die daar, voor eene korten tijd, intrekken: ook eene plaats, waar men zich met gezelschap verlustigt; zelfs gebruikt men het voor kroeg’.⁶ Pas later in de negentiende eeuw ontstond er een duidelijk semantisch onderscheid tussen tapperijen en herbergen. In 1896 schaaft de jurist en latere entomoloog Daniel Louis Uyttenboogaart onder herbergen ‘die inrichtingen, waar men behalve ververschingen ook nachtverblijf bekomen kan, terwijl onder tapperijen verstaan worden die plaatsen waar alleen verschillende eet- en drinkwaren verkrijgbaar zijn’.⁷ Tegen die tijd had de herberg een negatieve bijklank. Vergeleken met moderne, grootschalige en opgeschoonde verschijningsvormen als hotel, restaurant en café was de herberg een oubollige, voze poel des verderfs geworden. Tekenend voor de slechte naam van het herbergwezen was de ophef die er aan het begin van de twintigste eeuw ontstond over de eerste ‘jeugdherbergen’; een benaming die te wild werd geacht vanwege de associatie met alcoholgebruik.⁸

Het negentiende-eeuwse onderscheid tussen café en restaurant (eten en drinken) versus hotel (idem met nachtverblijf) bestond nog niet ten tijde van het ancien régime. Primitieve tapkelders komen in zeventiende-eeuwse bronnen voor als ‘herberg’ terwijl de uitbaters van grote herbergen met genummerde logeervertrekken in belastingkohieren eenvoudigweg ‘tapper’ genoemd werden.⁹ Een bruikbare definitie is daarom onontbeerlijk. Kümin omschreef zijn onderwerp – het drinkhuis in Bern en Beieren – als ‘a dwelling whose master regularly sells alcoholic drinks to members of the public for consumption on the premises’.¹⁰ Elewaut komt voor het Gentse herbergwezen tot een definitie van de herberg als ‘een functionele, gesloten ruimte waar met een winstgevend oogmerk kleine hoeveelheden drank geschonken werden, maaltijden aangeboden of logies verstrekt’.¹¹ Er schuilt iets merkwaardigs in de aanduiding van de herberg als ‘gesloten ruimte’. Het drinkhuis en met name de gelagkamer golden juist als een (semi)publieke ontmoetingsplaats: iedereen kon er ongevraagd binnentreden, tenzij de waard te bedde lag – en zelfs dan probeerden brutale passanten het nog. Deze openbare toegankelijkheid en de verkoop van alcoholische dranken voor kleinverbruik, al dan niet ter plaatse, gelden in deze studie als voornaamste onderscheidende kenmerken van de vroegmoderne herberg; daarnaast konden gasten er meestal ook terecht voor eten en nachtverblijf. Onder die paraplu vallen allerlei typen drinkhuizen: grote herbergen en logementen, kleine kroegen, eethuizen (‘gaarkeukens’ en ‘ordinarissen’), wijnhuizen, bier- en wijnkelders en ook de logementen waar zeelieden sliepen maar ook aten en dronken (volkhouderijen, slaapbazen en drooggasterijen). Koffiehuizen scharen we eveneens onder deze definitie, omdat daar in Amsterdam gewoonlijk ook alcoholica werden geschonken. Als overkoepelende termen gebruik ik ‘drinkhuis’, ‘lokaal’ of ‘herberg’, tenzij de afzonderlijke benamingen van node zijn. Begrippen als ‘tapperij’ of ‘kroeg’ zijn dan voorbehouden aan de eenvoudigere drinkhuizen en ‘herberg’ of ‘logement’ (vooral in de achttiende eeuw) voor de grotere ondernemingen. De uitbaters van dergelijke drinkhuizen heetten respectievelijk tappers en waarden of kasteleins en herbergiers.

⁵ Hermesdorf, *Herberg*, viii-ix; *WNT*; Verdam.

⁶ Weiland, *Woordenboek*, E-H, 272.

⁷ *Strafverordeningen*, 15.

⁸ Philippa e.a. (red.), *Etymologisch woordenboek*, lemma ‘jeugdherberg’.

⁹ Ook in Den Bosch was het onderscheid tussen ‘herberg’ en ‘tapperij’ niet altijd helder, vgl. Deseure, ‘s-Hertogenbosch, 19.

¹⁰ In Bern en Beieren ging het onder meer om *Krug*, *Herberge*, *Tafern*, *Auberge*, *Wirtsbaus* en *Weinschenke*. Kümin, *Drinking*, 2 [citaat], 62, 191-104.

¹¹ Later voegt Elewaut hieraan toe dat waarden ook dranken verkochten voor thuisgebruik: er bestonden immers nog geen slijterijen. Elewaut, ‘Herberg’, 111; ‘Kleinhandelsprijs’, 27.

Herberghistoriografie

Over de geschiedenis van drinkhuizen in verschillende Europese landen zijn inmiddels kloeke en kleinere studies verschenen. Kort na de Tweede Wereldoorlog publiceerde economisch historicus Mario Romani zijn boek over de betekenis van pelgrims en andere reizigers voor het Rome van de veertiende tot en met de zeventiende eeuw. Hierin besteedde hij uitgebreid aandacht aan het functioneren van het Romeinse herbergwezen en aan de overheidsregulering op dit gebied.¹² Een volgende historiografische mijlpaal was de sociale geschiedenis van de Britse *alehouses* door Peter Clark (1983).¹³ Deze bierhuizen moeten worden onderscheiden van de doorgaans imposante herbergen (*inns*) en wijnhuizen (*taverns*), waar de sociale bovenlaag bijeenkwam. Het *alehouse* oversteeg de *inns* en *taverns* in numeriek opzicht en werd hoofdzakelijk uitgebaat 'by the poor, for the poor'.¹⁴ Als gevolg van strengere overheidswetgeving verminderde het aantal *alehouses* in de achttiende eeuw en verdween de armoedige buurttapper ten gunste van uitbaters van de meer respectabele en dikwijls grotere *public houses* (*pubs*).¹⁵ Meelifend op het succes van de ontginning van de volkscultuur op basis van juridisch bronnenmateriaal, waarmee historici als Peter Burke, Carlo Ginzburg, Robert Darnton en Robert Muchembled bekendheid verwierven, publiceerde Thomas Brennan in 1988 een informatieve studie over drinkhuizen in het prerevolutionaire Parijs. In rechtshistorische bronnen zoals het archief van de Parijse politicommissarissen (periode 1691-1771) vond hij naast getuigenverslagen over vechtpartijen en dronkenschap voldoende materiaal waaruit de dagelijkse praktijk in de drinkhuizen naar voren komt. Aan de hand hiervan beschrijft Brennan vaardig de bedrijfsvoering, zoals de onderlinge concurrentie en de nauwe banden van waarden met de wijnkopers, de inrichting van de lokalen en de clientèle, afkomstig uit alle lagen van de stadsbevolking. Vanaf het eind van de zeventiende eeuw bezocht de Parijse elite vooral de fraai ingerichte nieuwe *cafés*, terwijl de werkende klasse overwegend vertier en goedkope wijn zocht in de *ginguettes* van de buitenwijken, al was de scheiding tussen de verschillende drinkhuizen niet al te strikt.¹⁶ Brennan besteedt geen aandacht aan de grotere herbergen van Parijs, zodat de voorzieningen voor reizigers grotendeels onderbelicht blijven.¹⁷

Brennans methode vond navolging in de studies van Kümin en Tlusty, die drinkhuizen in Zwitserland (Bern) en Duitsland (Beieren) onderzochten. Beiden maakten korte metten met het negatieve imago van het drinkhuis: in plaats van een 'école de mass du crime'¹⁸ te zijn, bood het bezoekers een open podium voor nuttig sociaal contact. Herbergen functioneerden als 'great facilitators' waar bezoekers uit alle lagen van de bevolking konden eten, drinken en overnachten terwijl ze tegelijkertijd dienden als trefpunt en informatiecentrum. Waarden speelden een bemiddelende rol in de handel en het transport en behoorden doorgaans zowel in status als in welvaart tot de bovenlaag van hun stad of dorp. Tlusty constateerde dat de drinkhuizen van Augsburg geen broeinesten van criminaliteit en volksofstand waren, maar dat de uitbaters eerder bijdroegen aan de publieke veiligheid, openbare orde en de handhaving van de politieke status quo.¹⁹ Mede dankzij Kümin en Tlusty kwam de vroegmoderne herberg meer in de belangstelling te staan van historici, sociologen, letterkundigen en archeologen. Een voorbeeld van een nieuwe kijk is de dissertatie²⁰ van James Brown (2007). Deze Britse historicus legt de positie van de drinkhuizen in de havenplaats Southampton onder het vergrootglas. Hij beschrijft de aantallen *inns*, *taverns* en *alehouses* en hun plaats in de ruimtelijke omgeving, en gaat in op uitbaters, personeel en bezoekers, de verschillende functies en diensten, en de sociabiliteit in de drinkhuizen. Een laatste hoofdstuk is gewijd aan de rol van de herbergen en waarden bij het handhaven of juist

---

¹² Met name in de hoofdstukken 2 en 3, zie: *Pellegrini*, 56-197.

¹³ Clark, *Alehouse*.

¹⁴ Geciteerd in: Kümin, *Drinking*, 63.

¹⁵ Clark, *Alehouse*, 333.

¹⁶ Brennan, *Public drinking*, 128-138, 156-157.

¹⁷ Die komen wel aan bod in de recente publicatie *Histoire de l'hôtellerie* (Parijs 2011) van Jean-Christophe Lefevre, wiens studie naar de economische betekenis van het hotelwezen voornamelijk een nuttige samenvatting is van de huidige stand van het onderzoek naar Franse hotels en hun voorlopers.

¹⁸ Muchembled, *Violence*, 207.

¹⁹ Tlusty, *Bacchus*.

²⁰ *The Landscape of Drink* (Warwick 2007).

ondermijnen van de politieke stabiliteit van Southampton. Mark Hailwood²¹ wijst net als eerder Tlusty op de harmoniserende rol van de drinkhuizen in de Engelse samenleving. Voor mannen en vrouwen van uiteenlopende achtergrond was het gezamenlijk drinken in een *alehouse* essentieel voor het aangaan van nieuwe sociale contacten, het bestendigen van vriendschappen en samenwerkingsverbanden en het uiten van hun identiteit. Hailwood gebruikt een combinatie van rechterlijke en bestuurlijke archivalia en literaire bronnen om de praktijk van het sociale drinken ('good fellowship') en de overheidsregulering te schetsen.

Vergeleken met landen als Engeland, Duitsland en Frankrijk is er over het herbergwezen in de Nederlanden weinig gepubliceerd.²² Een vroege monografie is *Drank en drankwinkels in Nederland* (1865) van de geheelonthouder Henri Zeeman, een brochure die Simon Schama opnam in zijn bibliografie 'over drank en drinkgebruiken' (*Overvloed en onbehagen*, p. 659). Hoewel er saillante passages in staan, werkt de polemische toon van de auteur vooral op de lachspieren en brengt Zeeman weinig nieuws. In 1895 verscheen een gelegenheidsuitgave voor de Tentoonstelling van het Hotel- en Reiswezen in dat jaar.²³ De militair Fabius en de letterkundige Van Biema beschreven hierin het reizen en logeren in vroeger tijden, waarin zowel postkoetsen en maaltijden als gastvrijheid en drinkhuizen ter sprake kwamen. Een analyse van de ontwikkeling of bedrijfsvoering van de herberg of van de positie der waarden lag niet in de bedoeling van de auteurs, zodat het blijft bij amusante maar anekdotische beschrijvingen. In de twintigste eeuw verschenen er twee relevante studies over het herbergwezen. In 1929 opperde Johan Huizinga de mogelijkheid van een cultuurgeschiedenis van 'den weg, de markt en de herberg'.²⁴ Geïnspireerd door Huizinga presenteerde de rechtshistoricus Hermesdorf in 1957 zijn 'blik op de beschavingsgeschiedenis' van de middeleeuwse herberg in de Lage Landen.²⁵ Grotendeels op basis van keuren en rekeningen schetst de auteur een levendig beeld van de herbergen, waarden en waardinnen, de gasten, het vermaak, de koophandel, criminele activiteiten en de verhouding met de autoriteiten. Mede door de beperkingen van zijn bronnenmateriaal maakt Hermesdorf geen duidelijk onderscheid tussen de verschillende soorten drinkhuizen en reikte zijn blik niet verder dan de zestiende eeuw. Zijn bronnen hadden ook vooral betrekking op de Vlaamse steden, die in de middeleeuwen hun bloeiperiode beleefden, al passeren sporadisch ook Hollandse herbergen de revue.

Een tweede grote studie naar drinkhuizen, uit 1976, had een bredere invalshoek dan die van Hermesdorf. In een sociologische beschouwing probeerde G.H. Jansen zelfs een 'alles verklarende "Theorie der Gesellschaft"' te geven van 'het openbaar lokaal'.²⁶ Dat is niet gelukt. Jansen concludeert dat het openbare drinkhuis van alle tijden is en in verschillende gedaantes en aantallen kan voorkomen. De topografische en chronologische grenzen van de studie zijn dan ook ruim: van oudtestamentische gastvrijheid tot recent veldonderzoek in een buurtkroeg in de Utrechtse Kanaalstraat. Nieuwe inzichten in het vroegmoderne herbergwezen heeft Jansens publicatie niet opgeleverd, maar hij schetst op originele wijze de hoofdlijnen van belangrijke ontwikkelingen. In 1983 schreef Hugo Soly een oriënterend essay over het herbergwezen in Brabant en Vlaanderen, deels gebaseerd op eerder onderzoek naar de brouwindustrie. Soly geeft cijfers, bijvoorbeeld over de herbergdichtheid en het aantal bedden in zestiende-eeuws Antwerpen, maar geeft geen verantwoording in een notenapparaat. Hoewel Soly het economische en sociaal-culturele belang van het herbergwezen onderkent, lag een uitgebreide studie over het onderwerp niet in zijn bedoeling.²⁷ Twee jaar na Soly, in 1985, verscheen de dissertatie van Guy Elewaut naar het herbergwezen in Gent (1656-1795). In dit proefschrift en in twee losse artikelen behandelde hij het spanningsveld tussen het moralistisch beleid van kerk en centrale overheid en de fiscale belangen van de stad. Daarnaast besteedde Elewaut aandacht aan de kleinhandelsprijs van consumpties en dienstverlening in de Gentse herbergen.²⁸ Nadien volgden andere lokale studies over aspecten van het herbergwezen in de Zuidelijke Nederlanden, zoals over achttiende-

---

²¹ *Alehouses and Good Fellowship*.

²² Kūmin en Tlusty, *World*, 7.

²³ Zie epiloog. Fabius en Van Biema, *Reizen en pleisteren*.

²⁴ Huizinga, *Cultuurhistorische verkenningen*, 70.

²⁵ Hermesdorf, *Herberg*.

²⁶ Jansen, *Eenige kroeg*, 12.

²⁷ 'Kroeglopen', 569-577.

²⁸ Elewaut, 'Kleinhandelsprijs'; zelfde auteur, 'Herberg'.

eeuws Hasselt (2005) en zestiende-eeuws Antwerpen (2006).²⁹ Een bredere opzet heeft het onderzoek van Deseure naar herbergen in 's-Hertogenbosch (1650-1800). In navolging van Brennan schenkt hij zowel aandacht aan de bedrijfsmatige kanten van de drinkhuizen als aan de verschillende sociale netwerken die er samenkwamen. Deseure concludeert dat de boven- en onderlagen van de Bosche samenleving in de achttiende eeuw uit elkaar groeiden waardoor het herbergwezen zich splitste 'in verschillende soorten etablissementen die aan andere sociale noden tegemoetkwamen. Aan de onderkant van de sociale piramide bezochten mensen vaker de jeneverschenker, aan de bovenkant onderhield men zich eerder in het exclusieve koffiehuis'.³⁰

Monografieën over de geschiedenis van de drinkhuizen in de Hollandse steden zijn schaars.³¹ Inzichtelijk is de dissertatie van Cora Laan (2003), een onderzoek naar dranken en drinkgerei in achttiende-eeuws Vlaardingen. Op basis van literaire, archivalische en archeologische bronnen geeft zij een blik op het herbergwezen van deze Zuid-Hollandse stad, waar het vreemdelingenverkeer nooit echt op gang is gekomen, op de aanwezigheid van enkele Duitse vissers na.³² Wat Amsterdam betreft zijn er vooral gelegheidsuitgaven verschenen over de geschiedenis van afzonderlijke herbergen en tientallen artikelen in de uitgaven (maandblad en jaarboek) van het genootschap Amstelodamum.³³ De onvermoeibare mejuffrouw Van Eeghen hield zich zo dikwijls met drinkhuizen en hun uitbaters bezig dat het lijkt alsof zij een monografie over het onderwerp in de pen had zitten. Aan een dergelijke overzichtsstudie is zij nooit toegekomen, al zijn haar losse en soms wat onnavolgbare bijdragen prima bouwstenen voor nader onderzoek. Zijdelings komen de Amsterdamse drinkhuizen ook aan bod in gender- en sociaaleconomische studies, literatuur- en muziekwetenschappen en in onderzoek naar het vroegmoderne reizen.³⁴

Primitief beeld

Tot dusver speelt de Amsterdamse herberg in de historiografie slechts een amusante bijrol, met de waard en waardin als zwiigende figuranten. Hierdoor zijn nieuwe vragen en invalshoeken, zoals die uit het buitenlandse onderzoek naar voren komen, nooit losgelaten op het herbergwezen van de stad die in de Gouden Eeuw zijn bloeiperiode beleefde, mede dankzij het intensieve vreemdelingenverkeer. In dit proefschrift staat de Amsterdamse herberg als instituut centraal en spelen de uitbaters de hoofdrol. We volgen de ontwikkeling van de functies van het stedelijke herbergwezen – verzorgend/lavend en als centrum van sociale, politieke en economische activiteiten – tussen 1450 en 1800 en onderzoeken hoe de uitbaters inspeelden op veranderende behoeften van de gasten in deze lange periode. Daarbij wordt de Amsterdamse situatie – waar mogelijk en relevant – vergeleken met die in andere steden en regio's. Een beperking tot bepaalde typen drinkhuizen, zoals Clark deed voor de Engelse *alehouses* of Chartres voor de grote Londense herbergen, is voor Amsterdam onuitvoerbaar. Ten eerste is het onderscheid tussen de drinkhuizen niet altijd even helder, zoals blijkt uit de korte semantische beschouwing hierboven. Ten tweede waren de verschillende maatschappelijke functies te vinden in alle typen drinkhuizen, van grote herenherberg tot kleine buurtkroeg. Om erachter te komen wat er precies in welke drinkhuizen gebeurde, is een gedetailleerde benadering vanuit de bronnen noodzakelijk. Alleen op basis van uitvoerig archiefonderzoek kunnen we zicht krijgen op de dagelijkse praktijk in de drinkhuizen en op de verschillende functies ervan. Een oppervlakkige benadering, bijvoorbeeld vanuit de literatuur of fiscaal en juridisch bronnenmateriaal, doet geen recht aan het complete takenpakket van

²⁹ O.a. Hellemans, Herberg; Poukens, Herbergwezen.

³⁰ Deseure, 's-Hertogenbosch, 166-167.

³¹ Uitzonderingen zijn de scripties van Van Kranendonk (Leidse drankverkopers) en Visser (Utrechtse herbergiersters) over Leidse tappers en Utrechtse herbergiersters en de dissertatie van Van Dekken (Brouwen, branden en bedienen) over tapsters en herbergiersters in Leiden, Haarlem en Rotterdam.

³² Een jaar later deed Wim Hupperetz vergelijkbaar microhistorisch onderzoek naar herberg de *Drie Moren* in Breda, als onderdeel van zijn topografische biografie van de Visserstraat. Laan, *Drank & drinkgerei*, 55; Hupperetz, *Gebeugen*.

³³ Zie bibliografie.

³⁴ Relevant zijn bijvoorbeeld de dissertaties van Van de Pol (*Hoerdom*) over prostitutie in vroegmodern Amsterdam; van Wegener Sleswijk (Franse wijn) over de wijnhandel; van Wijsenbeek over koffiehuien ('Ernst en luim'), en van Verhoeven (*Anders reizen?*) over de verandering in het reisgedrag van de elite. Daarnaast figureren herbergen als concertpodia in de online muziekgeschiedenis van Rasch (*Geschiedenis*) en als logeerplekken in Van Striens informatieve boek (*British Travellers*) over Britse bezoekers aan de Republiek.

de drinkhuizen en hun uitbaters, wier persoonlijke achtergrond (zoals herkomst, huwelijk en nevenberoepen) dikwijls de sleutel is tot een beter begrip van de bedrijfsvoering, dienstverlening en clientèle. Talloze namen van exemplarische drinkhuizen en bijzonderheden over hun uitbaters en familieleden zullen daarom de revue passeren. Naar volledigheid is echter niet gestreefd – dat zou ook onmogelijk zijn gezien de omvang van het herbergwezen en de lange periodisering.

In de hiernavolgende hoofdstukken beschouwen we de drinkhuizen vanuit hun voornaamste functies, zoals het huisvesten van verkopingen, het onthalen van stadsgasten, het logeren van zeelieden, het aanbieden van politieke vergaderruimte of het faciliteren van volksvermaken. Als gevolg van deze aanpak kan een drinkhuis met meervoudige functies over enkele hoofdstukken verspreid raken. Een voorbeeld is het *Keizershof/Wapen van Emden* (Nieuwendijk 196) waar muziekoptredens, marionettenspel, elektrische proeven, boekenveilingen, revolutionaire bijeenkomsten en tentoonstellingen van een levende orang-oetan plaatsvonden, en waar Duitse verzamelaars, geleerden en vrijmetselaars, een Zweedse astronoom, een gevluchte Franse edelman met diens gezin, een rondreizende wonderdokter, schutters en Bataven dronken, dineerden en verbleven. Deze pluriformiteit is een van de kenmerken van Amsterdamse herbergen die met een rijk palet aan diensten velerlei soorten publiek over de vloer kregen. Herberggasten uit verschillende lagen van de samenleving kwamen zo met elkaar in contact, maar het is de vraag of er in de loop der tijd geen grotere sociale differentiatie optrad, zoals ook in 's-Hertogenbosch gebeurde.³⁵ Daarnaast komt bij het bestuderen van vroegmoderne drinkhuizen een spanningsveld naar voren tussen 'private' en 'publieke' sferen, de bekende termen van de Duitse filosoof Jürgen Habermas.³⁶ De publieke ruimte van de drinkhuizen – doorgaans de gelagkamer in het voorhuis – was bij uitstek geschikt voor sociale bijeenkomsten, maar zodra de deuren gesloten werden, dan konden de autoriteiten de vergaderingen als bedreigend ervaren. De vermenging van het publieke en het private is ook terug te zien in de spanning tussen de gasten en de waarden, die met hun familie en personeel woonden op hun werkadres.³⁷ Ten slotte is er aandacht voor de bedrijfsvoering van de drinkhuizen en voor trends, zoals de koffie- en eethuizen, die ook elders in Europa te vinden waren. Bestudering van de cultuurhistorie van de drinkhuizen in al hun verschijningsvormen zal nieuw licht doen schijnen op een breed scala aan onderdelen van de vroegmoderne stedelijke samenleving, zoals de organisatie van de handel, de maritieme arbeidsmarkt, migratie, de representatie van de stedelijke overheid, criminaliteit, seksualiteit, de verspreiding van nieuws, dissidente groeperingen en het genootschapsleven. Hopelijk zal het 'ontgonnen' materiaal ook uitnodigen tot vervolgonderzoek. Onderwerpen als drank- en voedselconsumptie³⁸, 'toerismegeschiedenis'³⁹, alcoholproblematiek⁴⁰ en de drankendistributie⁴¹ komen immers relatief beknopt aan bod en verdienen nadere beschouwing.

Aan de hand van de literatuur en verkennend onderzoek is er al een primitief beeld te schetsen van de ontwikkeling van het Amsterdamse herbergwezen. Tussen 1500 en 1700 transformeerde Amsterdam van een bescheiden stadje met tienduizend inwoners tot een handelsmetropool met een geschatte populatie van 220.000 mensen. Het grondgebied moest daarom aanzienlijk worden uitgebreid, waaraan we onder meer de grachtengordel en de Jordaan te danken hebben. Het aanbod aan drinkhuizen hield gelijke tred met het groeiend aantal inwoners en bezoekers⁴², maar na deze bloeiperiode in de Gouden Eeuw heeft het Amsterdamse herbergwezen in de tweede helft van de achttiende eeuw een deuk opgelopen. In de Bataafs-Franse Tijd (1795-1813) werd de voorheen autonome Amsterdam opgenomen in de nieuwe eenheidsstaat en hadden de bevolkingsdaling en de deplorabele toestand van handel en scheepvaart negatieve gevolgen voor de omvang en status van het

---

³⁵ Bijvoorbeeld omdat de politieke elite zich van de burgerij ging afsluiten door er een andere levensstijl op na te houden. Over de levensstijl als onderdeel van de 'aristocratiseringstheorie' van Roorda en Van Dijk, zie o.a.: Kooijmans, 'Patriciaat', 98-100.

³⁶ *Strukturwandel der Öffentlichkeit*.

³⁷ Kümin en Tlustly, *World*, 8-10.

³⁸ A. Wegener Sleeswijk bereidt een publicatie over de consumptie van wijn voor en auteur dezes in samenwerking met F. Meijer over de vroegmoderne eethuizen.

³⁹ Verhoeven, 'Vaut le voyage!?'.

⁴⁰ Van der Stel, *Drinken*; Martin, *Alcohol*.

⁴¹ Poukens, 'Cambrinus'.

⁴² Cijfers in hoofdstuk 12.

herbergwezen. Maar pas in de loop van de negentiende eeuw zou de sector ingrijpend veranderen. Aan het begrip ‘herbergen’ begon een oubollig, drankzuchtig en negatief imago te kleven. Door het toenemende treinverkeer en de nieuwe Europese economische voorspoed ontstond het moderne toerisme, met de behoefte aan modieuze, gespecialiseerde zaken zoals cafés, restaurants en grand hôtels.⁴³ Voormalige herbergen werden grondig gerenoveerd om aan de eisen des tijds te voldoen; andere drinkhuizen werden gesloopt of kregen een nieuwe bestemming. De vroegmoderne herberg leefde slechts voort in historische romans en als nostalgisch decorstuk.⁴⁴

Ruwweg tussen 1450 en 1900 zien we dus een opkomst, bloeiperiode en ten slotte neergang en transformatie van het Amsterdamse herbergwezen. In lijn met deze ontwikkeling zijn de hoofdstukken verdeeld in twee chronologische delen: het ontluikende herbergwezen (1450-1578) en de bloeiperiode (1578-1800). Hierop volgt een beknopte epiloog over de opkomst van de moderne ‘horeca’ in de negentiende eeuw. Hoewel de vroegste vermeldingen van Amsterdamse tappers uit de dertiende eeuw dateren, is 1450 als beginjaar gekozen. Vanaf die tijd zijn er voldoende bronnen beschikbaar om iets zinnigs over de herbergactiviteit te kunnen zeggen. De bestuurlijke omwenteling van 1578 (Alteratie), het jaar waarin Amsterdam zich aansloot bij de Opstand tegen Spanje, is een volgend breukvlak. Voor het herbergwezen had de omwenteling immers verstrekkende gevolgen, die in hoofdstuk 8 aan bod komen. Het eindjaar 1800 is gekozen omdat de bloeiperiode van het Amsterdamse herbergwezen rond die tijd tot het verleden behoorde.

Bronnen

Op het eerste gezicht lijken er weinig bronnen voorhanden om de vroegmoderne herbergcultuur te kunnen schetsen.⁴⁵ Er bestaat immers geen ‘herbergarchief’. Net als bij andere vroegmoderne bedrijfstakken is de informatie over drinkhuizen verspreid over tientallen verschillende archieven, met name in het Stadsarchief Amsterdam. Admissieregisters, waarin de namen en locaties van uitbaters werden genoteerd, zijn in Amsterdam pas vanaf 1742 bewaard gebleven, enigszins verstopt tussen de papieren van het Spin- en Werkhuis (Archief 347). Hierdoor is een uitputtende prosopografische benadering ondoenlijk, zeker aangezien herbergiers frequent van zaak wisselden en omdat het gaat om een lange periode en duizenden waarden. Noodgedwongen beperk ik mij tot een selectie van representatieve drinkhuizen en uitbaters, tenzij een kwantitatieve benadering wel mogelijk is, zoals in de periode rond 1742 waarvoor er seriële registers zijn overgeleverd. Daartoe zijn de eerste duizend namen uit het admissieregister gelicht.

De herbergen uit het bovenste segment van de markt zijn terug te vinden in de stedelijke administratie, omdat ze werden bezocht door de regenten en hun gasten. Voor de zestiende eeuw zijn de Stadsrekeningen (Archief 5014) structureel doorgenomen en voor de zeventiende eeuw het ‘rapiamus’ en – na de invoering van de dubbele boekhouding in 1663 – de memorialen van de thesaurie (Archief 5039). Hierin zijn beknopte afschriften te vinden van de declaraties van waarden die stadsgasten ontvingen. Voor de achttiende eeuw zijn de totale uitgaven aan onthalen en regeringsmaaltijden uit de grootboeken gelicht. Aan de hand van transportakten (kwijtscheldingen) en belastingkohieren zijn gegevens over de lokalisering en de eigendomssituatie van drinkhuizen achterhaald. Zoveel mogelijk is geprobeerd het huidige huisnummer op te geven, zodat de lezer een beeld krijgt van de plaats in de stad. Bij deze identificatie is vooral gebruikgemaakt van literatuur, zoals van de scrutineuze studies van Kam en Kistemaker over de Warmoesstraat en de Nieuwendijk, en van het ‘huizenbestand Ernst’ dat het Stadsarchief mij ter hand stelde.⁴⁶ Namen en locaties van de grotere herbergen zijn ook te vinden in contemporaine reisgidsen. Daarnaast zijn reisbeschrijvingen en fictionele literaire bronnen gebruikt, met inachtneming van de daartegen bestaande bezwaren.⁴⁷

---

⁴³ Vreeken en Wouthuysen, *Grand Hotels*, 13-15. Verhoeven, ‘Vaut le voyage!?’.

⁴⁴ Zie epiloog.

⁴⁵ Vgl. hierover Kümin, *Drinking matters*, 8; Deseure, ’s-Hertogenbosch, 6-7, 10-13.

⁴⁶ Voor de lokalisering van enkele specifieke drinkhuizen kreeg ik assistentie van Erik Schmitz, die ik daarvoor zeer erkentelijk ben.

⁴⁷ Hierover o.a. Van de Pol, *Hoerdom*, 66. De reisbeschrijvingen zijn grotendeels gevonden in: Jacobsen Jensen, *Reizigers*.

In de notulen van de burgemeesters (Archief 5024 en 5028) en de thesaurie (Archief 5039) is meer te vinden over de door de stad verhuurde drinkhuizen en de fiscale heffingen op consumpties. De regulering van het herbergwezen is te herleiden uit de stedelijke keuren (Archief 5020), deels uitgegeven door Breen, en in de *Handvesten* van Noordkerk, aangevuld met de vroedschapsresoluties. Gegevens over het interieur van de herbergen zijn terug te vinden in boedelinventarissen. Deze overzichten van bezittingen aan aardse goederen werden opgemaakt bij sterfgevallen, inbreng van goederen bij huwelijken of bij financiële tegenslagen zoals faillissementen en betalingsachterstanden. Boedelinventarissen van de weeskamer (Archief 5073) en de desolate boedelkamer (Archief 5072) waren bedoeld om erfgoed van minderjarige erfgenamen veilig te stellen en bescherming te bieden aan preferente schuldeisers. Informatief zijn ook de ‘staten van inventaris’ uit het laatstgenoemde archief van de desolate boedelkamer. Hierin moesten gefailleerde uitbaters van drinkhuizen immers uittreksels van hun administratie inleveren en aangeven waarom zij in financiële moeilijkheden waren gekomen. De boekhoudingen en de vaak treurigstemmende verklaringen voor het ‘misfortuin’ geven een zeldzame inblik in de bedrijfshuishouding van herbergiers en andere middenstanders en ambachtslieden, alsmede van kleinere kooplieden.

Slechts zelden gebruikt voor historisch onderzoek⁴⁸ zijn de ‘peilboekjes’ (Archief 5051): registers met aantekeningen van peilingen van ‘natte’ handelsartikelen voor het vaststellen van de hoogte van de aanslag voor de betreffende impost. De verslagen van de peilingen van bier, wijn en brandewijn geven een beeld van het aanbod aan drinkhuizen en de uitbaters en hun personeelsleden, al ontbreken veel adressen en zaaknamen en is het lezen van de – met drank- en inktvlekken bevuilde – boekjes geen sinecure. Gegevens over belastingontduiking (hoofdstuk 28) zijn te vinden in het rechterlijk archief (Archief 5061), waar de impostrollen en de extra-ordinaris schoutsrollen namen bevatten van tappers en door hen begane fiscale delicten. Op de ordinaris schoutsrol kwamen uitbaters voor die andere kleine overtredingen hadden begaan, al is de aard van het delict niet altijd duidelijk, laat staan de omstandigheden. Ook in andere justitiële bronnen wemelt het van de tappers en herbergiers. Daarbij ging het grotendeels om belastingontduikers, maar ook traden zij op als getuige of verdachte in strafrechtelijke zaken. Het structureel doornemen van de ‘justitie- en confessieboeken’ is een ondoenlijke taak. Dankzij een selectie van Ariadne Schmidt en Sjoerd Faber kon ik de herbergiers vinden in een aantal steekjaren (1620, 1630, 1640, 1650, 1660, 1670, 1680, 1690, 1700, 1710, 1720, 1730, 1740, 1750, 1760). Daarnaast is incidenteel aanvullend onderzoek gedaan naar specifieke personen of perioden in het rechterlijk archief.

De rechterlijke archieven gunnen de onderzoeker een blik op de dagelijkse praktijk van het herbergwezen en vaak verdwenen gebruiken. Een verslag van een vechtpartij in een kroeg kan tussen de regels door bijvoorbeeld informatie bevatten over de praktijk van het logeren of de achtergrond van de herberggasten. Datzelfde geldt – in verhevigde mate – voor de protocollen van Amsterdamse notarissen. Een voordeel van deze extrajudiciële bron boven de strafrechtelijke dossiers en rapporten waarop herbergonderzoekers zich doorgaans richten, is dat er minder nadruk ligt op crimineel gedrag en waarheidsvinding.⁴⁹ Bovendien wordt er in de notariële akten een breder terrein aan onderwerpen behandeld. De bewaard gebleven notarisprotocollen (3,5 kilometer plankruimte) zijn een *Fundgrubbe* voor alle aspecten van de vroegmoderne geschiedenis, doch notoir ontoegankelijk voor onderzoekers. Het fichesysteem van archivaris Simon Hart en diens navolgers (Archief 30452) en het minder bekende systeem van de letterkundige en archiefambtenaar Willem Zuidema (Archief 30493) zijn redelijk compleet voor de periode 1578-1630, maar in de daaropvolgende periode is minder dan één procent van de akten ontsloten.⁵⁰ De protocollen uit de jaren 1701-1710 zijn wel volledig geïndiceerd, maar de kwaliteit van de regesten is niet consistent. Deze fiches (archieffkaartjes) bieden een grote hoeveelheid gegevens over herbergen en waarden: van getuigenverslagen (attestaties) tot boedelbeschrijvingen en zakelijke transacties.⁵¹ In september 2016 begon het project Alle Amsterdamse Akten, waartoe

⁴⁸ Uitzonderingen zijn Lambour (‘Zoet’) en (voor Breda) Hupperetz (*Gebengen*, 150).

⁴⁹ Over de tekortkomingen van rechterlijke bronnen bij onderzoek naar drinkhuizen, zie o.a.: Deseure, ’s-Hertogenbosch, 13, 61; Brennan, *Public drinking*, 16.

⁵⁰ Hell, ‘Notaris Van Sevenhoven’.

⁵¹ Daarnaast hebben Ruud Koopman en Ruud Lambour talloze notariële akten over het herbergwezen aangebracht, waarvoor ik hen bijzonder dankbaar ben.

vrijwilligers via het platform Velehanden.nl alle notariële akten zullen indiceren. Hoezeer ik het betreur dat ik nauwelijks de vruchten van hun werkzaamheden heb kunnen plukken voor mijn herbergstudie, verheugt het me buitengewoon dat dit veelzijdige archief nu eindelijk geheel zal worden ontsloten voor toekomstige onderzoekers.

Tot slot enkele praktische mededelingen. Ter standaardisering zijn de oude munteenheden omgerekend in guldens, stuivers en penningen. Ook zijn de patroniemen teruggebracht tot 'sz' of 'dr' (dus Herman Jansz in plaats van Herman Janszoon of varianten). Bij twijfel over het geboortjaar, bijvoorbeeld wanneer dit is teruggerekend vanaf de leeftijd bij ondertrouwregistratie, is de betrouwbaarste datering gekozen. De herbergnamen zijn gemoderniseerd, gecursiveerd en zonder lidwoord opgenomen, met uitzondering van historisch bekende namen als de *Karsseboom* of *Soudaen*, die in een gestandaardiseerde versie (*Kersenboom* en *Sultan*) verwarring zouden kunnen zaaien. Voor de omrekening van oude maten en gewichten is gebruikgemaakt van de database van het Meertens Instituut.⁵² Toponiemen zijn gespeld volgens de bekende contemporaine benamingen; bij de eerste verwijzing staat de hedendaagse variant tussen haakjes, dus: Danzig (Gdańsk). In hoofdstuk 16 zijn de herkomstgebieden weergegeven volgens de topografische indeling van oud-archivaris Simon Hart.⁵³ Bronverwijzingen in het notenapparaat zijn verkort opgegeven en terug te vinden in de bibliografie.

---

⁵² meertens.knaw.nl/mgw

⁵³ *Geschrift en getal*, 162.

Afkortingen

AM	<i>Weekelijksche Amsterdamsche Merkuur</i>
begr.	begraafregistratie
Bicker Raye	Beijerinck en De Boer (eds.), <i>Het dagboek van Jacob Bicker Raije</i>
BMGN	<i>Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden</i>
BMHG	<i>Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap</i>
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie
DAN	<i>Documenta Anabaptistica Neerlandica</i>
DB	Desolate Boedelkamer (Archief 5072)
DTB	doop-, trouw- en begraafboeken
HvH	Hof van Holland
MA	<i>Maandblad Amstelodamum</i>
MSJCW	<i>Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman</i>
JA	<i>Jaarboek Amstelodamum</i>
NA	notariële archieven (Archief 5075)
NNBW	<i>Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek</i>
NNJ	<i>Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken</i>
not.	notulen
nots.	notaris
otr	ondertrouwregistratie
PQ	Oldewelt (ed.), <i>Kobier van de personeele quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742</i>
res.	resolutie
RSG	Resoluties Staten-Generaal 1576-1625
SAA	Stadsarchief Amsterdam
SvH	Staten van Holland
TvG	<i>Tijdschrift voor Geschiedenis</i>
TVNM	<i>Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis</i>
TSEG	<i>Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis</i>
vr.sch.res.	vroedschapsresolutie (Archief 5025)
WNT	<i>Woordenboek der Nederlandsche Taal</i>

Oude Amsterdamse inhoudsmaten in liters

Bier

1 ton (=4 anker)	155,4
1 anker (=2 steekan	38,8
1 steekan (=16 mengel)	19,4
1 mengel (=2 pint)	1,2
1 pint	0,6

Rijnwijn

1 aam (=21 viertel)	155,4
1 viertel	7,4

Wijn en jenever

1 vat/voeder (=4 okshoofd)	921,6
1 toelast (= 4 aam)	614,4
1 okshoofd (=1,5 aam)	230,4
1 aam (=4 anker)	153,6
1 anker (=2 steekan)	38,4
1 steekan (=8 stoop)	19,2
1 stoop (=2 mengel/kruik)	2,4
1 mengel/kruik (=2 pint)	1,2
1 pint (=4 mutsje)	0,6
1 mutsje	0,15
1 fles	0,88